

ИҚТИСОДИЁТНИ РАҚАМЛАШТИРИШГА ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШУВИДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛКНИ РАСМИЙЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Шакирова Фароғат Болтаевна (PhD) доцент, ТДТУ

Аннотация: Мазкур мақолада рақамли иқтисодиётнинг моҳияти, инновацияларнинг аҳамияти ёритиб берилган. Шунингдек, инновацион ривожланишнинг рақамлаштиришга трансформациялашувида интеллектуал мулк, патентнинг расмийлаштириш муаммолари ва ечимига алоҳида тўхталиб ўтилган.

Таянч иборалар: инновацион ривожланиш, рақамлаштириш, рақамли иқтисодиёт, рақамли технология, ахборот технологиялари, интеллектуал мулк, патент.

Рақамли инқилоб иқтисодиётни ва жамиятни мисли кўрилмаган тезлик билан ўзгартирмоқдаки, бу ўз навбатида улкан имкониятлар ва қийинчиликларни ҳам келтириб чиқариши ҳеч кимга сир эмас. Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида давлат бошқарувини рақамлаштириш, барча соҳа ва тармоқларда рақамли технологиялардан кенг фойдаланишга алоҳида аҳамият қаратилмоқда. Хусусан, “Иқтисодиётнинг барча соҳаларини рақамли технологиялар асосида янгилашни назарда тутувчи Рақамли иқтисодиёт миллий концепциясини ишлаб чиқишимиз керак. Шу асосда “Рақамли Ўзбекистон-2030” дастурини ҳаётга татбиқ этишимиз зарур”лиги белгиланди [1]. Бу стратегияни муваффақиятли амалга ошириш, биринчи навбатда, миллий инсон капиталига – барча фуқароларимизнинг чуқур замонавий билимларга ва юксак маҳоратга эга бўлишига боғлиқдир.

Рақамли иқтисодиётнинг шаклланиш жараёнида иқтисодий ва математик моделлаштириш, ижтимоий психология, ахборот ва телекоммуникация технологиялари каби фанлар ва технологиялар таъсир қилди. Яъни, маълумотлар олиш, узатиш, қайта ишлаш ва сақлаш учун илғор технологиялар пайдо бўлишига ёрдам берди.

Ҳозирги кунда, “рақамли иқтисодиёт” тушунчасининг турли хилдаги талқинлари мавжуд. Масалан, электрон (рақамли) иқтисодиёт-рақамли технологияларга асосланган иқтисодий фаолият; рақамли иқтисодиёт-рақамли-ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланишга асосланган иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқалар тизими, шунингдек, рақамли иқтисодиёт-ахборот-коммуникацион технологиялари дейиш мумкин.

Рақамли иқтисодиёт–бу жамият неъматларини ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнларида электрон ҳамда ахборот-коммуникатсион технологияларини кенг жорий этишни кўзда тутадиган инсоннинг хўжалик фаолиятини тадқиқ этувчи фандир деб таърифлайди.. Унинг фикрича, рақамли иқтисодиёт атамаси икки хил турли тушунчаларни ифодалаш учун ишлатилади. Биринчидан, рақамли иқтисодиёт–бу ривожланишнинг замонавий босқичи ҳисобланиб, у ижодий меҳнат ва ахборот неъматларининг устувор ўрни билан тавсифланади. Иккинчидан, рақамли иқтисодиёт–бу ўзига ҳос назария бўлиб, унинг ўрганиш объекти, ахборотлашган жамият ҳисобланади.

Рақамли иқтисодиётда рақамли кўринишдаги маълумотлар барча ижтимоий-иқтисодий соҳалардаги ишлаб чиқаришнинг асосий элементи ҳисобланади ва бундай иқтисодиёт тизимига босқичма-босқич ўтиш мамлакатимизнинг глобал миқёсдаги рақобатбардошлилиги фуқароларнинг ҳаёт сифатини янада оширади, янги иш жойларини яратади, жадал иқтисодий ўсишга имкон яратади ва миллий мустақилликни таъминлайди.

Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиёт дастурини ҳаётга татбиқ қилиш қуйидагиларга эришишга имкон беради [2]:

- янги технологиялар яратишга ҳалақит бераётган ҳуқуқий тўсиқларни янги норматив-ҳуқуқий база яратиш ёрдамида тўлиқ бартараф қилиш;
- рақамли иқтисодиёт инфратузилмасини яратиш ва ривожлантириш, шу жумладан, тармоқлар, маълумотларни қайта ишлаш марказлари, техник ва дастурий таъминотнинг замон талабларига мос равишда ривожланишига;
- таълим тизимининг ҳар томонлама ривожланишини ва янгилашни таъминланишига;
- мамлакатдаги турли-туман компанияларнинг, фирмаларнинг, давлат корхоналарининг ҳамда бизнеснинг ривожланишига пухта асос яратилишига;
- рақамли иқтисодиёт соҳасида кўплаб ташкилотлар вужудга келишига.

Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш дастури қуйидаги мақсадларини амалга ошириш учун хизмат қилиши керак [3]:

Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётнинг экотизимини яратишга;

- мамлакат рақамли иқтисодиёт тизимининг институтлари ва инфратузилмасини яратишга;
- республиканинг барча тармоқларини қамраб олувчи инфорацион жамият ташкил қилиш учун керакли бўлган барча чоратadbирларни амалга оширишга;
- глобал миқёсда ва глобал бозорларда республикамизнинг рақобатбардошлилигини оширишга.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февралдаги “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони, 2018 йил 3 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорларини ҳам шу тадбирлар жумласига киритиш мумкин. Ушбу чора-тадбирлар натижасида электрон ҳужжат айланиши жорий этилди, электрон тўловлар ривожлантирилмоқда ва электрон тижорат соҳасида норматив-ҳуқуқий база такомиллаштирилмоқда.

Умуман олганда билимларга асосланган инновацион иқтисодиёт рақамлаштиришнинг мантиқий давоми сифатида кўриш мумкин. Чунки, *Рақамли иқтисодиёт инновацияларнинг ҳаётий цикли анча камайиши билан ҳам тавсифланади [4]*. Шундай экан инновацияларнинг моҳиятига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

“Инновация - инсоннинг ақл-заковати, ишлаб чиқариш тажрибаси негизида яратилган, ишлаб чиқаришга татбиқ этилган, айти вақтда, иқтисодий-ижтимоий самара келтираётган интеллектуал мулк кўринишидаги янгиликлар, ихтиролар, кашфиётлар, ғоялар ва янгича ёндашувлар мажмуасидир” [5] Агар инновацион ғоя яратилсада, ишлаб чиқаришга тадбиқ этилмаса, ўзининг иқтисодий нафлилигини исботламаса, инновация ҳисобланмайди. Яратилган инновациялар тижоратлаштирилиб, амалиётга тадбиқ этилиб, иқтисодий-ижтимоий самара бергандагина уларни инновациялар деб, ҳисоблаш мумкин.

Ушбу таъриф мазмунига кўра, инновациялар ғоялар, ишланма, кашфиётлардан иборат бўлмай, балки инновациялар таркибига умум тараққиётга хизмат қилувчи ишлаб чиқаришни ташкил этиш, бошқариш ва мулк объектларини самарали амалга оширишга оид ташкилий-бошқарув тавсифдаги мутлақо янгича инновацион ёндашув ва тамойилларни ўзида мужассам этади.

Бугунги кунда дунё технология бозорида рақобатдош миллий маҳсулотларнинг йўқлиги, саноат тармоғида диверсификация ва реструктуризация жараёнларининг суст бориши ҳам инновацияларни бошқаришда жиддий муаммо ҳисобланади. Қуйидаги расмга(1-расм)эътибор қаратадиган бўлсак, мамлакатимизда инновацион фаолият субъектларига маҳсулотларни белгиланган тартибда расмийлаштириш учун яратилган инновацион ишланмалар, кашфиётлар, ихтиролар муаллифлари талабнома шаклида давлатнинг ваколатли органига тақдим этилишини кўришимиз мумкин. Ваколатли Давлат экспертизасидан ижобий хулоса олингандан сўнг патентлар ваколатли давлат органи томонидан расмийлаштирилади ва ягона реестрга рўйхатга олинади.

3-расм. Инновацияларни яратиш, патентлаш ва уларни тижоратлаштиришнинг таклиф қилинаётган тизими¹

Таҳлиллар натижаси шуни кўрсатадики, амалдаги мазкур тизимга хос бўлган камчиликлар қуйидагилардан иборат:

- инновацион маҳсулотлар яратаётган субъектлар, яъни муаллифларга давлат томонидан ҳеч қандай моддий ёрдам, имтиёзлар берилмаган шароитда ўз маблағлари ҳисобидан ишланмалар, ихтиролар, саноат намуналари ва фойдали моделлар яратилмоқда;

- яратилган интеллектуал мулк объектларини расмийлаштириш учун яна патент божи тўланиши лозим;

- давлатнинг инновацияларни ривожлантириш учун масъул ваколатли органи талабномани қабул қилиб олиб ва Давлат экспертизасидан ўтказди. Экспертиза хулосаси ижобий бўлса ўз қарори билан патент беради, салбий бўлса талабномани муаллифга қайтаради.

¹ Интеллектуал мулк агентлиги маълумотлари асосида муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

Амалдаги тизимнинг жиддий камчилиги ҳамда муаммоси Ваколатли давлат органи фақат талабномаларни қабул қилиш ва унинг экспертизасини ташкил этиш каби расмий функция билан чекланган холос. Янгиликлар, инновацион маҳсулотлар яратилади, лекин унинг келгуси тақдири, тижоратлаштирилиши бўйича ишларни ташкил этиш тизими мавжуд эмас. Инновациялар билан уларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш бўйича ҳозирда мониторинг ўтказилмайди, тадбирлар ишлаб чиқилмаган ва шу сабабли фан билан ишлаб чиқариш ўртасида катта узилиш мавжуд.

Таҳлиллар кўрсатишича, агар ишланмаларни яратиш, расмийлаштириш ва уларни тижоратлаштиришнинг самарали тизимини амалиётга жалб этмасак, ушбу йўналишда салмоқли натижага эриша олмаймиз. Албатта ихтиролар амалиётга жорий этилиши, яъни инновацияларга айланиши ва уларни бошқаришда қуйидаги масалалар ҳам алоҳида аҳамиятга эга:

Инновацияларни ривожлантиришнинг асоси интеллектуал мулк эканлиги тамойилидан келиб чиқиб, инновацион ғояларни патентлаш, интеллектуал мулк объектларини муҳофазалаш тизимини такомиллаштиришни интеллектуал мулк агентлигининг устувор вазифаларидан бири сифатида белгилаш;

инновацион фаолликни ошириш учун инновацион ғоялар, ишланмалар бўйича берилган патентларнинг ягона реестрини юритиш ва уларнинг амалиётга татбиқ этилиши устидан мониторинг қилувчи мустақил давлат органини ташкил этиш;

инновацион ишланмалар асосида патентлар олган шахслар, шунингдек, инновацион ривожланиш бўйича тайёрланган илмий ишлар, мақолалар ва илмий асарларнинг муаллифлик ҳуқуқлари бузилган ҳолатларда улар юзасидан хулосалар бериш ва кўрилган зарарларни ундириш масалалари бўйича ваколатли органларнинг функция ва вазифаларини белгилаб қўйиш ўзининг ижобий натижасини беради.

Умуман, бугунги кунда жаҳонда рақамли иқтисодиётнинг ўрни ортиб борапти. Юртимизда мазкур соҳани ривожлантириш учун муайян ишлар амалга оширилмоқда. Шубҳасиз, иқтисодий секторни рақамлаштириш товар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган харажатларни камайтириш, маҳсулот сифатини яхшилаш, ҳажми ва рақобатбардошликни кескин ошириш ҳамда вақтни тежаш каби имкониятларни яратади. Айти пайтда Ўзбекистонда рақамли технологиялар банк тизими, чакана савдо, транспорт, энергетика, таълим, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳаларда кенг кўламда қўлланилмоқда.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, қуйидаги назарий хулоса ва таклифлар шакллантирилди:

1. Рақамли иқтисодиёт – бу иқтисодий, ижтимоий ва маданий алоқаларни рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда амалга ошириш тизими бўлиб,

бунга авваламбор онлайн-хизматлар, масофавий таълим, электрон тўловлар, товар ва хизматларнинг интернет-савдоси мисол бўла олади.

2. Ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва маъмурий жараёнлар бошқаруви автоматлаштирилган тизимларини яратиш ва жорий этиш, иқтисодий рақамлаштириш, АКТ-соҳасини ривожлантириш лозим. Бу жараён ўз навбатида яширин иқтисодийга барҳам бериш воситаси сифатида намоён бўлади. Чунки, биринчидан, ҳамма амалга оширилган операциялар электрон рўйхатдан ўтилишига, иккинчидан, барча маълумотлар шаффоф бўлишига эришилади. Қолаверса, ишлаб чиқаришда янги ИТ қўлланиши оқибатида маҳсулот ва хизматларнинг таннархи пасаяди ва рақобатбардошлик ошади. Иқтисодий рақобатбардош бўлмас экан, бозор қонунлари тўлиқ амал қилмас экан, амалга ошириладиган иқтисодий ислохотларнинг натижаси ҳам сезиларли бўлмайди.

3. Аҳолига хизмат кўрсатиш жараёнида инсон иштирокини кескин камайтириш зарур. Бу ўз навбатида аҳоли турмуш сифати ва фаровонлигига ижобий таъсир этади, бюрократия, қоғозбозлик ҳамда коррупциянинг сезиларли даражада камайишини таъминлайди.

4. Инновацияларни яратиш, патентлаш ва уларни тижоратлаштиришнинг таклиф қилинаётган тизимини амалга ошириш, патентлаш жараёнини соддалаштириш орқали инновацияларнинг амалиётга жорий этиш муаммоларининг ижобий ҳал қилинишига таъсир кўрсатиш мумкин.

Юқоридаги хулоса ва таклифларнинг амалга оширилиши интеллектуал мулкни расмийлаштириш масалаларини соддалаштиради, билимга асосланган инновацион ривожланишнинг рақамлаштиришга трансформациялашувини жадаллаштиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://president.uz/uz> .
2. Гулямов С.С. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. T.: Iqtisod Molia , 2019. 396 b.
3. С. Гулямов, Р. Аюпов. Рақамли иқтисодий ва унинг асосий ривожланиш йўналишлари. Давлат статистика қўмитасининг “Ўзбекистон статистика ахборотномаси” илмий электрон журнали. 2019 йил, 2-сон.
4. Аюпов Р.Х., Балтабаева Г.Р. Рақамли валюталар бозори: инновациялар ва ривожланиш истикболлари. –Т: Фан ва технология, 2018. -172 б.
5. Аюпов Р.Х. ва бошқалар. Ўзбекистонда электрон бизнеснинг ривожланиш истикболлари. –Т: Формат полиграф, 2016. - 205 б.
6. Шакирова Ф.Б. Инновациялар асосида иқтисодий ўсишни таъминлаш механизмини такомиллаштириш. Монография.- “Complex Print”, 2018.-174 б.